

Tea Sušanj Protić

O urbanizmu Osora nakon 1450. godine

Tea Sušanj Protić
Ministarstvo kulture - Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Rijeci
Užarska 26
HR - 51 000 Rijeka

Prethodno priopćenje
Preliminary communication
Primljen / Received: 12. 12. 2014.
Prihvaćen / Accepted: 12. 6. 2015.
UDK: 711.4(497.5Osor)“14/15“
728(497.5Osor)“14/15“

The urban transformation of Osor during the second half of the fifteenth century has so far been interpreted as a consequence of the town's contraction due to wars, loss of importance and population decrease. The article presents a detailed analysis of the main town square and demonstrates that the careful remodelling of the town centre took place in the fifteenth century, prior to the reduction of the urban area caused by the building of the new fortifications in the sixteenth century. The article offers an assessment of the main square and the Episcopal Palace while also introducing into the debate an analysis of the spatial organisation of the town's residential buildings. It considers several individual features which were typical of Osor during the second half of the fifteenth and in the sixteenth century, that is, the period following the establishment of a bimunicipal county when the local nobility was more intermingled and the town became dominated by aristocratic residences resembling country houses.

Keywords: *Osor, planning, fifteenth and sixteenth century, Osor main square, episcopal palace, residential architecture*

Gradovi mletačke Dalmacije tijekom druge polovice 15. i čitava 16. stoljeća promijenili su vanjske obrise uglavnom zbog potreba obrane, no najčešće su ostali u gabaritima srednjovjekovnog perimetra. U većem broju gradova značajnije su se preoblikovali glavni gradski trgovi podizanjem i obnavljanjem reprezentativnih sakralnih i javnih građevina. Planski se izgradio urbani sklop Paga i manja utvrđena naselja – kaštela, dok se u istarskom Svetvinčentu planski oblikovao glavni trg.¹

Obnova jadranskih gradova pod mletačkom vlašću obuhvatila je i sva centralna urbana naselja na Kvarnerskim otocima. Krajem 15. i tijekom 16. stoljeća Cres je dobio novi prsten zidina, kneževu palaču, gradsku ložu, gradski toranj sa satom nad lučkim vratima, fontik, zbornu crkvu te se proširio na područje srednjovjekovnog burga.² Redizajn Krka provodio je mletački providur Vinciguerra krajem 15. stoljeća,³ a opsežni graditeljski pothvati zahvatili su i Rab.⁴

Osor, antička metropola Cresko-lošinjske otočne skupine, u tom se razdoblju radikalno smanjuje. Sredinom naselja, koje je od prapovijesti zauzimalo cjelokupnu površinu niske prevlake smještene između otoka Cresa

i Lošinja, podignut je novi potez bedema kojim je grad prepolovljen. Istočna polovica naselja, u kojoj je smješten ranokršćanski katedralni kompleks, ostala je izvan bedema. Istočni bedem vremenom se urušava i razgrađuje, katedrala se reducira na središnji brod jedne od bazilika, a gradsko tkivo nestaje (sl. 1).

Općeprihvaćeno je da u drugoj polovici 15. stoljeća započinje značajniji razvoj Cresa i propadanje Osora. Ipak, nova renesansna osorska katedrala potaknula je povjesničare umjetnosti na početna razmišljanja o gradogradnji Osora tijekom tog razdoblja. Izgradnja osorske katedrale valorizirana je kao jedan od najznačajnijih graditeljskih poduhvata toga vremena u širim prostornim okvirima, bez mogućnosti usporedbe u arhitekturi istočne obale Jadrana. Atribuirana je lombardskim majstorima Giovanniju da Bergamu i Giovanniju Buori.⁵ Smještanjem pročelja na trg žrtvovana je pravilna orijentacija, čime se gradnja nove osorske stolne crkve dodatno ističe i kao specifično urbanističko rješenje, pa je u posljednje vrijeme u kratkim crtama naznačena i vjerojatnost šire obnove u tom razdoblju, a temeljem dokazane simetrije arhitektonskih narudžbi za dva otočka grada, Cres i

1. Zračna fotografija Osora, pogled sa sjevera (foto: D. Krizmanić, izvor: Fototeka Konzervatorskog odjela u Rijeci)
Aerial photo of Osor, view from the north

Osor.⁶ Ipak, izuzev najpoznatijeg poduhvata izgradnje nove katedrale, druga se kasnogotička i renesansna graditeljska ostvarenja u Osoru do sada nisu podrobnije razmatrala, što zbog skromne očuvanosti, što zbog duboko ukorijenjena stava da je razdoblje od 15. stoljeća nadalje samo epilog vebne osorske povijesti. Tako je izostala i osnovna analiza gradogradnje pa je Osor i dalje slabo poznat kao povijesna urbana cjelina.

Usprkos nisku stupnju očuvanosti povijesnog tkiva grada, podrobnijom analizom ostataka povijesne arhitekture i njihova smještaja u prostoru mogu se razabrati osnovni obrisi onodobnih gradskih četvrti. U kontekstu povijesnih podataka može se razlučiti kako je prije smanjenja urbanog perimetra promišljeno reorganiziran gradski trg i oblikovan jednakovrijedno drugim komunalnim prostorima priobalne Hrvatske. Analizom detalja arhitekture i osnovnih principa gradogradnje mogu se naslutiti specifične odlike naselja u razdoblju kada tek započinje proces postupna gubitka urbaniteta.

Povijesne okolnosti, reduciran urbani perimetar, novi potez bedema i obnova grada

Uzroci propadanja Osora dobro su poznati jer su o njegovoj dugoj dekadenciji pisali svi autori koji su se bavili poviješću Osorskog otočja.⁷ Grad je poharala kuga 1361. godine. Tijekom rata između Genove i Venecije, između 1377. i 1381., Osor je razoren, a 1511. godine zahvatio ga je i potres.⁸ Malaria radikalno smanjuje broj stanovnika. Promjenom u načinu navigacije, s priobalne na navigaciju otvorenim morem, Osor je izgubio stratešku važnost na plovnom putu Jadranom, što je bila i presudna povijesna okolnost za njegovu propast.⁹ Godina 1450. uglavnom se smatra godinom preseljenja venecijanskog kneza iz Osora u Cres, no čini se da je on i prije boravio u Cresu jer ga Venecija već 1419. potiče na češći boravak u Osoru i naziva ga osorsko-creskim knezom.¹⁰

Iako se u 16. stoljeću Osor sveo na naselje od 500, a Cres je imao već 2000 stanovnika,¹¹ zahvaljujući snažnoj

tradiciji koja je igrala važnu ulogu u venecijanskoj upravi, Osor je zadržao prestiž koji je stekao još kao romanski grad, raspolazući velikim teritorijem. Posebno se to uočava u višestoljetnom odnosu naspram otoku Lošinju. Srednjovjekovne komune otoka Cresa bile su Osor, Cres, Lubenice i Beli. Na otoku Lošinju gradova nije bilo, a cijeli se otok koristio kao veliko pasište na kojem su postojala samo manja stočarska obitavališta. Otok Lošinj naziva se Osorski otok (*Isola di Oszero*), a tek 1384. godine prvi se put spominje kao *Insula de Lossino*. Te je godine Osorska komuna potpisala ugovor s Cresom, Lubenicama i Belim temeljem kojega otok Lošinj pripada samo Osoru, a on se, zauzvrat, odrekao prava na prostor sjeverne polovice otoka Cresa. Pripadnost Lošinja Osoru nije se odnosila samo na korištenje pašnjaka, već je i stanovništvo otoka moralo povremeno služiti u funkciji gradskih stražara te u svim poslovima održavanja grada, sve do 1792. godine kada započinje značajniji razvoj Malog i Velog Lošinja. Do toga doba, Osor se još uvijek u dokumentima nazivao *Magnifica Comunità*, iako se navode tek malobrojni plemići u gradu (*signori Nobili*). Usprkos odlasku kneza, Venecija je sve do kraja svoje vladavine zadržala nadređen status Osora nad otokom Lošinjem, unatoč tomu što je u 18. stoljeću imao 250 stanovnika, a Lošinj je brojao već tisuće.¹²

Preseljenje kneza u Cres, koje se često ističe kao jedan od ključnih trenutaka u povijesti (propadanja) Osora, čini se da nije bilo toliko sudbonosno koliko samo opadanje broja stanovnika i gubitak pomorsko-trgovačkog značaja. Činom preseljenja stvara se specifična dvojnost vlasti i formira se bimunicipalna kneževina, posebno nakon što krajem 15. stoljeća Lubenice i Beli gube status komuna i padaju pod cresku jurisdikciju.¹³ Osoba osorsko-creskog kneza predstavljala je mletačku vlast, no cjelokupno ustrojstvo mletačke uprave, neovisno o smještaju kneževine rezidencije, bilo je prisutno u objema komunama. U Osoru i u Cresu postojala je kneževa kancelarija. Dekret iz 1581. godine o gradnji zidova oko Osora i Cresa dokazuje da su postojale dvije kancelarije i da su kancelari morali izdvajati prihode za gradnju zidova oko obaju gradova.¹⁴ Godine 1467. izaslanik komuna Osora i Cresa moli mletačku vladu odobrenje od 400 lira za obnovu kaštela zbog toga što je knežev stan u Osoru u derutnu stanju.¹⁵ Venecija traženo i odobrava iste godine, sukladno dokumentu koji prepisuje Daniele Farlati.¹⁶ Prema tom podatku kaštel se nastavlja koristiti i to vjerojatno kao kneževa kancelarija, s obzirom na to da je kancelar najuži suradnik kneza pa kancelarija nije pisarnica osorske komune, već kneževa Rezimenta.¹⁷ Vertikalna kaštela tako je ostala dominantan akcent u vizuri sa zapada sve do 17. stoljeća do kada se može pratiti na vedutama grada.¹⁸

Sredina 15. stoljeća u Osoru je bila obilježena radovima održavanja, popravaka i izgradnje. Uz glavnu gradsku

ulicu, koja približno slijedi smjer antičkog *decumanusa*,¹⁹ a uza zapadna gradska vrata još se u 14. stoljeću gradi gotička kapela Sv. Gaudencija.²⁰ Na mjestu rimske kurije,²¹ prema Ani Deanović, između 1410. i 1450. godine gradi se gradska vijećnica s lođom u prizemlju koja će služiti kao sjedište Vijeća do 19. stoljeća kada je ustupljena za Arheološku zbirku.²² Daniele Farlati navodi kako se u vrijeme biskupa Simona de Valle (1445. – 1459.) zapravaju močvare, čime je grad postao zdraviji, popravljani su (postojeći) ruševni bedemi i građene solane.²³

Andrija Mohorovičić smatrao je kako je uzrok izgradnje nove katedrale prethodno presijecanje grada, odnosno da je sredinom 15. stoljeća najprije izgrađen zid, čime je stara katedrala ostala izvan grada, a tek potom se pristupilo izgradnji nove.²⁴ O dataciji tog zida dalje se nije promišljalo, iako je Daniele Farlati naveo podatke o tome kada i zašto je donijeta odluka da se grad obzida novim zidom manjeg opsega. Tako je naveo da je odluka donijeta u vrijeme biskupa Antuna Palčića (1464. – 1474.), dakle tek u posljednjoj trećini 15. stoljeća. Naveo je i da je ta odluka donijeta usprkos činjenici što su u Osoru živjele malobrojne obitelji, pa će novi zid obuhvatiti prorijedeno gradsko tkivo, a ranokršćanska katedrala ostat će izvan bedema. Obrazložio je i razloge; opravdanje za napuštanje stare katedrale bilo je njezino loše, ruševno stanje te izgradnja nove katedrale čiji su temelji već bili postavljeni u vrijeme kada je donijeta odluka o izgradnji novog zida (!).²⁵ Sukladno tomu, planovi koji se kroje u drugoj polovici 15. stoljeća bili su šireg opsega, a odluke su bile u međusobnoj korelaciji. Donose se dakle u vrijeme biskupa Antuna Palčića, porijeklom Pažanina, koji u to doba svjedoči izgradnji novoga grada Paga.²⁶

Pregledom fonda Općine Osor, pohranjena u Državnom arhivu u Rijeci, Ivan Beuc objavio je iscrpan rad o upravnom uređenju Osorske komune i naveo spomenuti dekret iz 1581. godine o gradnji zidova oko Cresa i Osora.²⁷ Novi prsten fortifikacija Cresa građen je u dugom razdoblju, tijekom cijelog 16. stoljeća, a početak izgradnje seže u 1509. godinu.²⁸ Sukladno spomenutoj simetriji arhitektonskih narudžbi za dva otočka grada, vjerojatna je realizacija izgradnje osorskoga poprečnog zida paralelno s izgradnjom novog prstena fortifikacija u Cresu, tijekom 16. stoljeća. Novi osorski bedem građen je kao zid za obranu hladnim oružjem, jednako kao i creski; visok, s kruništem i ravnim kortinama (sl. 2). Iako naknadno zazidani, prsobrani su jasno vidljivi na sjevernom dijelu pružanja gdje je zid očuvan u elevaciji. Veći dio prema jugu uklonjen je do razine parapeta tijekom 19. stoljeća, kao i dvoja gradska vrata od kojih su sačuvani samo mletački lavovi.²⁹

Recentnim arheološkim istraživanjima benediktinskog samostana Sv. Petra, smještena u sjevernom dijelu grada,

2. Osorski bedem, spoj sjeverozapadnog s poprečnim zidom iz 16. stoljeća (foto: D. Krizmanić, izvor: Fototeka Konzervatorskog odjela u Rijeci)

Fortifications at Osor, the junction between the north-west wall and the transversal sixteenth-century wall

dokazano je da taj zid nije podignut kao nova struktura u cjelokupnosti svog pružanja, već je u sjevernoj četvrtini iskorišten dio postojećeg obrambenog zida samostana. Interpretacijom nalaza predložene su faze izgradnje i razlučene starije strukture samostanskih građevina te antički obrambeni elementi. Sukladno tomu, stariji su elementi inkorporirani u gradski bedem, a spojevi zidova sekundarno su ojačani kosim potpornjima uz vanjsko lice zida.³⁰ Sredinom 15. stoljeća samostan Sv. Petra bio je u lošem građevinskom stanju, o čemu svjedoče dopisi između Osorske biskupije i venecijanskog dužda iz 1458. godine koje objavljuje Farlati.³¹ U tim se dokumentima spominje i potreba za popravkom samostana pa je kompleks koji su namjeravali koristiti i održavati očito poslužio kao sjeverna polazišna točka za podizanje novog zida. Krajnja je

3. Poprečni zid iz 16. stoljeća, detalj (foto: D. Krizmanić, izvor: Fototeka Konzervatorskog odjela u Rijeci)

Sixteenth-century transversal wall, detail

južna točka četvrtasta kula vidljiva na katastru iz 1821. godine. Ta je kula definirana kao obrambena građevina još iz vremena antike,³² što navodi na zaključak kako podizanje novog zida nije bio ambiciozan graditeljski i obrambeni poduhvat, već je jednostavno obujmljeno preoblikovano središte grada i svi prostori koji su se namjeravali održavati, što je novoizgrađeno ili u planu izgradnje. Novi je zid tek posljedica reorganizacije grada, a njegova je prostorna dispozicija proizašla iz pozicija zatečenih obrambenih građevina koje su jednostavno iskorištene i spojene u novi potez bedema (sl. 3).

Odluka o obnovi i održavanju zapadne polovice naselja bila je promišljena i logična. Zapadni je dio grada udaljeniji od močvarnog područja na istoku naselja – žarišta malarije, a smješten neposredno na umjetno prokopanu kanalu Kavelani kroz koji se tijekom povijesti odvijao sav pomorski promet, zajamčivši time Osoru strateški položaj nezaobilazna tranzitnog središta sjevernog Jadrana. Okružen morem sa svih strana, taj je dio naselja bilo i lakše braniti. Presijecanjem je Osor dobio nepravilan tlocrt polukruga ili točnije trokuta čime ni približno nije ostvarena renesansna ideja pravilnog naselja, ali je zadovoljena potreba obrane obnovljena gradskog središta i reducirana gradskog tkiva. Prije potpunog napuštanja istočne polovice naselja, sa srednjovjekovnim središtem uz ranokršćanski katedralni kompleks, bilo je potrebno opremiti novo gradsko središte kako bi se zadovoljile sve potrebe stanovništva. Tako se glavni trg formirao, slijedeći antičku tradiciju, na poziciji antičkog foruma.³³ Taj je trg, u ukupnosti arhitekture koja ga definira, najvažniji urbanistički poduhvat u renesansnom Osoru.

Gradsko središte; trg, komunalna i sakralna arhitektura, biskupska palača

Krajem 15. stoljeća osorski trg u cijelosti je formiran, okružen najvažnijim javnim i sakralnim građevinama. Na jugoistočnom uglu, odnosno križanju trga i glavne ulice, smještena je gradska vijećnica. Njezin položaj odgovara uvriježenu pravilu organizacije komunalne arhitekture srednjovjekovnog i renesansnog grada u kojemu se kneževe palače, lođe i gradske vijećnice smještaju na najprometnijim mjestima.³⁴

Nova katedrala, čije je temelje postavio biskup Palčić, zatvorila je trg s južne strane i svojim se trolisnim pročeljem istaknula ne samo kao dominantno zdanje na najvažnijem javnom prostoru, već i u cijelom gradu nadvisujući sve okolne građevine i ističući se u svim vizurama. Gradnju katedrale nastavio je venecijanski plemić, biskup Marko Nigris (1474. – 1485.), a dovršena je 1498. godine (sl. 4).

4. Osorski trg, pogled na gradsku vijećnicu, katedralu i biskupski dvor (foto: D. Krizmanić, izvor: Fototeka Konzervatorskog odjela u Rijeci)
Osor town square, view towards the town hall, cathedral and Episcopal Palace

Izuzev katedrale i vijećnice, trg najvećim dijelom definiira veliki kompleks biskupske palače koji zauzima jedan gradski blok zatvarajući trg sa zapadne strane cijelom dužinom. Smještajem sjeverno od katedrale, uz bedem, te

tlocrtnom organizacijom triju krila oko unutarnjeg dvorišta i prostrana vrta, sklop odgovara kanonima izgradnje biskupskih palača.³⁵ Prema zapadu vrt je ograđen visokim zidom, čime je formiran prolaz između kompleksa i gradskog bedema. Najvažnije prostorije smještene su u južnom krilu nasuprot katedrali, danas župnom dvoru.³⁶ Južno i sjeverno krilo imaju razvijeniji tlocrt, dok istočno krilo, smješteno na trgu, čini tlocrtno usku poveznicu između dvaju dijelova kompleksa. Usprkos skromnim tlocrtnim gabaritima, pročelje istočnog krila najšire je pročelje građevine, urbanističko rješenje zatvaranja trga sa zapadne strane, izvedeno u skladu s usitnjenim urbanizmom Osora. Naime, blagim lomljenjem plohe pročelja u četiri jedinice koje se spajaju pod tupim kutom stvoren je dojam manjih volumena, pa se široko pročelje nije nametnulo kao najistaknutije zdanje, već je podređeno katedrali i ukupnom oblikovanju trga (sl. 5).

Osorski biskupi bili su venecijanski crkveni dostojanstvenici i rijetko su boravili u Osoru, pa je u vrijeme biskupa Marka Nigrisa osnovan i kolegijalni kaptol u Cresu. Ipak, u Osoru je bilo potrebno osigurati dovoljno veliku

5. Zračna fotografija jugozapadnog dijela Osora s kompleksom biskupskog dvora, katedralom i gradskom vijećnicom (foto: D. Krizmanić, izvor: Fototeka Konzervatorskog odjela u Rijeci)

Aerial photo of the south-west area of Osor with the Episcopal Palace, Cathedral and town hall

6. Biskupski dvor, južno krilo (foto: D. Krizmanić, izvor: Fototeka Konzervatorskog odjela u Rijeci)
Episcopal Palace, south wing

građevinu za smještaj svih sadržaja potrebnih osorskom kaptolu, kanonicima i vikarima koji su upravljali biskupijom u vrijeme odsustva biskupa. O raskoši toga zdanja svjedoči i inventar biskupske palače iz 1742. godine, pohranjen u Državnom arhivu u Veneciji, a koji je objavila Lovorka Čoralčić.³⁷ U popisu su navedene prostorije kompleksa: soba za primanje (*camera d'audienza*), kapela (*chiesola*), sakristija (*sacrestia*), veliki trijem (*portico grande*), dvorana (*sala*), pet prostorija knjižnice (*cinque librerie*), kuhinja (*anticusina, cusina*), predsoblje orijentirano prema trgu (*anticamera verso la piazza*), sobe, žitnica (*granaro*), više podrumskih prostorija i spremišta (*caneva, magazzino*), vrt (*orto*). O namjeni dijelova kompleksa svjedoče i natpisi na nadvratnicima u unutarnjem dvorištu (*ERGASTVLUM, CANCELLERIA EPISCOPALIS*).

Ime graditelja biskupske palače spominje se na natpisu na kojemu stoji da je palaču iz temelja ponovno izgradio (*reaedificavit*) Giovanni da Bergamo 1481. godine, za Marka Nigrisa.³⁸ Građevina je u velikoj mjeri pregrađena i oštećena u Drugome svjetskom ratu,³⁹ izgubivši gotovo svu arhitektonsku plastiku zbog čega je i stručni interes za istraživanje njezine arhitekture uglavnom izostao.

Južno krilo (sl. 6), današnji župni dvor, značajnije je pregrađeno već u 16. stoljeću za vrijeme biskupa Antonija de Cappe (1533. – 1553.). Prema Farlatiju, on je dao

proširiti i obzidati atrij te u njemu izgraditi veliku cisternu koja je vodom trebala snabdijevati čak i brodove koji su prolazili kroz Osor.⁴⁰ U 17. stoljeću palaču je popravio biskup Ivan de Rubeis-Rossi (1653. – 1667.) koji je stalno boravio u Osoru, nakon što duže vrijeme biskupi u palači uopće nisu stanovali. Budući da se taj biskup aktivno brinuo o biskupiji, održao je sinodu 1660. godine, kaptolu je ostavio biblioteku te dao sabrati sve spise biskupske kancelarije i sastaviti inventar u dva navrata.⁴¹ Vjerojatno je značajnije sanirao ili pregradio i samu palaču nakon dugog vremena slaba održavanja.

Usprkos brojnim pregradnjama kompleksa, na pročelju okrenutu prema unutarnjem dvorištu južnog krila očuvan je portal prvog kata s lunetom blago zašiljena tjemena. Unutarnji brid kamenog okvira ukrašen je gotičkim štapom. Portal je iz vremena biskupa Marka Nigrisa čiji je moto uklesan na nadvratniku: *NIHIL DEEST TIMENTIBVS DEVM*. Portali s okvirom ukrašenim motivom gotičkog štapa očuvani su i u prizemlju uličnih pročelja sjevernog i istočnog krila kompleksa, dok su na prvom katu čitljivi tragovi izvornih zašiljenih prozorskih otvora. Mjestimice su očuvane prozorske klupčice i konzole ukrašene dijamantnim nizom te kičeni lisnati završeci nad tjemenom većeg broja prozorskih otvora.

Kompleks biskupskog dvora građen je od nepravilno klesanih, pravilno uslojenih kamenih kvadara. Konzo-

7. Biskupski dvor, istočno krilo s tragovima pregradnji gotičkih otvora (foto: D. Krizmanić, izvor: Fototeka Konzervatorskog odjela u Rijeci)
Episcopal Palace, east wing with the traces of remodellings of Gothic openings

le u obliku lavljih glava koje nose balkon na istočnom pročelju i presloženi fragmenti okvira otvora ukrašena gotičkim motivom opletenog užeta, svjedoče o raskošnom izvornom dekorativnom repertoaru. Komplex je bio

većim dijelom troetažan, s prizemljem koje definiraju opisani portali, katom sa zašiljenim, bogato dekoriranim prozorskim otvorima i potkrovljem s otvorima u obliku položena pravokutnika, od kojih je očuvan jedan zazidan otvor na istočnom pročelju (sl. 7). Na zapadnim krajevima južnog i sjevernog krila, orijentiranim prema zapadnom potezu gradskih bedema i morskom tjesnacu Kavaneli, građevina je viša pa je taj dio mogao imati i popratnu funkciju pasivne obrane – nadzora nad zapadnim ulazom u grad, što je i uvriježena praksa u izgradnji episkopalne palače.⁴²

Sjeveroistočni ugao kompleksa (sl. 8) ukrašen je tročetvrtinskim stupićem lisnatog kapitela. Svojevrsan pandan ugaonom stupiću na biskupskoj palači tročetvrtinski je stupić na značajnije pregrađenoj građevini koja zatvara trg na suprotnoj strani. Takvi su ugaoni stupići česti dekorativni elementi u creskom graditeljstvu s kraja 15. i početka 16. stoljeća, a ukrašavaju, i ujedno štite od oštećenja, uglove građevina koji su smješteni na istaknutijim javnim prostorima, trgovima i srednjovjekovnim *pjacetama*.⁴³

Sudeći prema gabaritima i pravilnom tlocrtu, spomenuta građevina (k. č. 1 prve katastarske izmjere) s tro-

8. Biskupski dvor, sjeveroistočni ugao (foto: D. Krizmanić, izvor: Fototeka Konzervatorskog odjela u Rijeci)
Episcopal Palace, north-east corner

9. Plan Osora (izvor: NICOLÒ LEMESSI /bilj. 45/, vol. V, 112)
Map of Osor

čtvrtnim stupićem na uglu vjerojatno je imala javnu namjenu ili je to bila kuća neke istaknute obitelji. Na nadvratniku presložena dvorišnog portala stoji natpis *DEO OPEM FERENTE*. Na staroj fotografiji (razglednici) čija je snimka pohranjena u Fototeci Konzervatorskog odjela u Rijeci, građevina se navodi kao škola. Na toj su snimci jasno raspoznatljivi rasteretni lukovi nad prozorskim otvorima i dvostruki, lučno zaključeni dućanski otvor u prizemlju.

Sjeverna strana trga nije očuvana u izvornom obliku. U tom dijelu grada bile su smještene sakralne građevine. Ženski benediktinski samostan Sv. Marije od Anđela nalazio se sjeverno od kompleksa biskupskog dvora. Ostaci su vidljivi i danas, a položaj je zabilježen i na katastru iz 1821. godine. O životu samostana u 15. i 16. stoljeću svjedoče pisani podaci o obnovama i godine uklesane u dijelove kompleksa.⁴⁴ Sjeverno od trga i istočno od ženskoga benediktinskog samostana nalazila se crkva Sv. Klementa čiji je položaj zabilježio Lemessi (sl. 9).⁴⁵ Na poziciji crkve sačuvana je kruna bunara s uklesanom 1471. godinom, Kristovim monogramom i plemićkim grbovima (sl. 10). Tako se, do nekih novih saznanja, može pretpostaviti da su trg na sjevernoj strani obrubljavale sakralne građevine koje se obnavljaju sredinom 15. stoljeća. U današnje skromne katnice sekundarno su ugrađeni redom gotički elementi; klupčice s dijamaninim nizom, lavlje glave, dovratnici s gotičkom profilacijom štapa, što upućuje na zaključak da je na toj strani trga bila zastupljena gotička arhitektura.

Slijedom analize arhitekture uokolo osorskog trga, zaključujemo kako je trg postupno oblikovan te da se katedrala na njegov južni dio smješta kao jedna od posljednjih građevina. Čvrsta stilskog koncepta nema jer su građevine dijelom gotičke, dijelom renesansne. To ne umanjuje značaj urbanističkog poduhvata jer se, uostalom, biskupska palača i katedrala grade istodobno, za istog naručitelja i od istih majstora, prva u gotičkom, a druga u renesansnom stilu. Iz navedenih razloga smatram da vrijednost osorskog trga ne treba tražiti u stilskom jedinstvu, već u skladnim prostornim odnosima, promišljanju graditeljskih elemenata, podređivanju arhitekture javnom prostoru te postignutoj ravnoteži zatečenih i novoizgrađenih građevina. Dobro je poznato da je krajem 15. stoljeća sasvim uobičajeno korištenje tradicionalnih gotičkih dekorativnih shema uz usvajanje renesansnog izraza, pa je stilaska neujednačenost arhitekture na osorskom trgu u duhu vremena.

U blizini trga bile su smještene i druge sakralne građevine. Položaj crkava Sv. Lovre i Sv. Marka, s južne strane *decumanusa*, zabilježen je na katastru iz 1821. godine. Crkva Sv. Marka gradi se 1466. godine, o čemu svjedoči natpis na mramornoj ploči koji prepisuje Farlati.⁴⁶

10. Kruna vodospreme na poziciji crkve Sv. Klementa, detalj (foto: D. Krizmanić, izvor: Fototeka Konzervatorskog odjela u Rijeci)
Well-head at the site of the church of St Clement, detail

Te su sakralne građevine nestale, no podaci o njihovu smještaju i razdoblju izgradnje upotpunjuju sliku gradskog središta u drugoj polovici 15. stoljeća. Zaključuje se da je obnova grada bila doista obuhvatna i dugotrajna, a započinje još krajem 14. stoljeća, nakon razaranja u ratu, izgradnjom kapele Sv. Gaudencija. Tako je preoblikovanje gradskog središta potrajalo cijelo stoljeće, a grad se održava i u sljedećem razdoblju. Godine 1495. popravljaju se ceste u naselju i okolici.⁴⁷ U 16. stoljeću čisti se i ponovno stavlja u funkciju i tjesnac Kavanela koji se tijekom 14. i 15. stoljeća urušavao i zatrpavao do te mjere da je prestao biti plovani.⁴⁸

Krajem 15. stoljeća gradi se i fontik. U Statutu Cresa i Osora iz 1441. spominje se odredba o potrebi osnivanja fontika, što se ponavlja i 1483. godine, dok se 1499. godine već spominje funkcija fontikara, pa je fontik vjerojatno bio osnovan između 1483. i 1499. godine. O radu fontika svjedoče arhivalije osorske komune (*Liber debitorum Fontici* 1524-1525, *Libro dell fontico della Magnifica Comunità di Ossoero* 1642-1672 te *Libro del Magnifico Fontico d'Ossoero* 1714-1773), ali njegov izgled i položaj za sada nisu poznati. Jednako tako nije poznat niti položaj lazareta, hospicija i drugih javnih građevina kojima je tako značajan grad morao biti opremljen.

Suprotno onomu što se do danas smatralo, da se grad skromno reorganizirao unutar smanjena perimetra novih zidina, ovdje dokazujemo da se opisana obnova dogodila prije redukcije grada te da je odgovarala duhu vremena i bila sukladna venecijanskom programu planiranja gradova. Upravo u razdoblju druge polovice 15. stoljeća i tijekom 16. stoljeća i u samoj se Veneciji promišlja o preoblikovanju, grad se počinje promatrati kao cjelina što, nakon cijelog stoljeća raznih planova i poduhvata, rezultira prvim i najvažnijim venecijanskim renesansnim

projektom (planom uređenja) gradskog prostora 1557. godine, a koji se posebno odnosi na rubne dijelove grada, kanale, širenje građevinskih područja. Dakle, tijekom tog razdoblja najsnažnija je venecijanska ideja o obnovi – *renovatio urbis; far la città*, o oblikovanju ukupna gradskog prostora, *forma urbis* koja se promatra kao najviše ostvarenje umjetnosti i tehnologije.⁴⁹

Obnova Osora odgovara i općepoznatim principima venecijanskog upravljanja podređenim teritorijem. Naime, Venecija je, osim obilježavanja prostora reprezentativnim javnim zdanjima, posebno ulagala u izgradnju lazareta, bolnica, vodosprema, ali i popravke luka, trgovina, skladišta. Dakle, skrivila je o održavanju i produktivnosti, sugerirala model ponašanja proizlazeći iz iskustva uspješna lučkog i trgovačkog grada i to posebno na području *Stato da Mar*. Takve izgradnje i obnove obuhvatile su brojne priobalne gradove od Zadra, Trogira, Splita i Kotora do gradova na Kreti, Krfu i drugim grčkim otocima. Veneciji je teritorij bio dobro poznat, a poštivanje tradicije veliko pa su se intervencije u oblikovanju prostora prilagođavale pojedinom mjestu, sukladno stvarnim potrebama. Prema svemu sudeći, tako je bilo i u Osoru. Ipak, gospodarska politika Venecije temeljila se na korištenju postojećih resursa, samoodrživosti unutar granica države pa su rashodi morali odgovarati prihodima. I upravo u tome, čini se, Osor nije odgovorio zahtjevima venecijanske uprave; nije iskoristio svoj potencijal.⁵⁰

Stambena arhitektura i gradske četvrti

Usprkos značajnim naporima i velikim poduhvatima izgradnje javne i sakralne arhitekture nije se smanjilo iseljavanje radnog stanovništva, pa se Osor postupno pretvarao u svojevršno povremeno obitavalište plemstva i svećenstva; grad crkve i aristokracije. Nikola Crnković opisuje napuštanje pomorstva i početak orijentacije Osora prema korištenju feudalnih prava nad pripadajućim agerom, zaključivši da je proces feudalizacije Osor pretvorio u aristokratski grad čija je vlastela živjela od rente zemljišta, dok je grad propadao zbog izostanka poslovnog duha.⁵¹

Zaštitna arheološka istraživanja koja se provode prilikom svake planirane intervencije u današnjem parturu grada dokazuju da se gradsko tkivo razrijedilo već u razvijenom srednjem vijeku. Početak smanjenja broja stanovnika, a time i gustoće stambene arhitekture može se datirati još u razdoblje kuge i razaranja grada tijekom rata između Genove i Venecije, dakle u 14. stoljeće.⁵² Danas je Osor naselje rahlije izgradnje, a takva je situacija

zabilježena i na prvome katastarskom planu iz 1821. godine (sl. 11). Velike zelene površine prostori su nestalih kuća i čitavih *insula* antičkog i srednjovjekovnog Osora na kojima se, nakon kasnoga srednjeg vijeka, više ne gradi, već se površine pretvaraju u vrtove na način da se obodni zidovi kuća uredno preslaguju i postaju ogradni zidovi zelenih površina, a površine se nasipavaju debljim slojem zemlje koji je ustanovljen u arheološkim sondama.⁵³ Debljina nasipanog sloja ukazuje na zatrpavanje koje se dogodilo u jednom trenutku, a stratigrafija slojeva i nalazi ukazuju na to da gradski vrtovi nastaju već u razvijenom srednjem vijeku. Tragovi ratnih razaranja i urušavanja nisu zabilježeni u arheološkim sondama, što ukazuje na uklanjanje ruševina i stvaranje zelenih površina uz preostalu stambenu arhitekturu, dakle ciljanu prenamjenu prostora.⁵⁴

Naslijeđe srednjovjekovne gradogradnje može se primijetiti još samo u nizu građevina koje obrubljuju glavnu ulicu. Građevine su zgusnute i organizirane oko zajedničkih dvorišta, što je karakteristično rješenje srednjovjekovnog urbanizma na otoku. Takva su dvorišta vrlo česta u Cresu i nazivaju se *pjacetama* (*piazza*),⁵⁵ a nalazimo ih, u manjim dimenzijama, i u kaštelu Lubenice. S južne strane ulice bile su smještene i dvije spomenute sakralne građevine, crkva Sv. Lovre i crkva Sv. Marka pa se područje uz glavnu ulicu, pored trga s katedralom, vijećnicom, biskupskom palačom i kaštelom venecijanskog kneza, može smatrati gradskim središtem, ali s pretežitom stambeno-gospodarskom arhitekturom o čemu svjedoče i mjestimično sačuvani dućanski otvori u prizemljima građevina.⁵⁶

Naslijeđe srednjega vijeka su i dva spomenuta benediktinska samostanska kompleksa smještena unutar grada. Samostan Sv. Petra dominira sjevernim dijelom naselja zauzimajući velik prostor koji se proteže do sjevernog poteza bedema. Tragova stambene arhitekture s kraja 15. i početka 16. stoljeća u tom dijelu grada nema. Jednako je u zapadnom dijelu grada gdje su smještene uglavnom sakralne građevine, katedrala, kapela Sv. Gaudencija, biskupska palača, ženski benediktinski samostan Sv. Marije od Anđela i crkva Sv. Klementa. Istočni dio grada tvore velike slobodne površine, vrtovi i dvorišta te skromnije katnice. U svim tim gradskim predjelima velik je broj ulomaka gotičkih i renesansnih okvira otvora, sekundarno ugrađenih u pročelja skromnijih kuća kasnijeg nastanka.

Najbrojniji ostaci gotičkih i renesansnih arhitektonskih elemenata koncentrirani su u središnjem dijelu gradskog prostora, sjeverno od glavne ulice, istočno od trga i južno od samostana Sv. Petra. Malobrojni elementi očuvani *in situ* svjedoče o stambenoj izgradnji iz tog

11. Prvi katastarski plan Osora iz 1821. godine (izvor: Archivio di Stato di Trieste, Fondo Catasto Franceschino, Serie Mappe, b 323b05, foglio V, sezione V, uz dopuštenje arhiva MBAC-AS-TS RESP_PROT 0002073 03/06/2013 Cl. 28.28.00/1.8)

The first land registry map of Osoro, 1821

razdoblja. Neovisno o različitu karakteru tih građevina, smještaj u središnjem prostoru grada donekle je sukladan renesansnim normama prema djelima Albertija, Serlija, Palladija i Dürera u kojima se, između ostalog, razmatra i najpovoljniji položaj arhitekture različitih namjena unutar grada, a raspored funkcija uglavnom se temelji na antičkoj urbanoj matrici. No još više odgovara uvriježenoj praksi izgradnje unutar renesansnih gradova u kojima se prestižnija stambena arhitektura najčešće gradi u centralnim dijelovima naselja, dok se skromnija stambena arhitektura razmješta po periferiji. Ipak, plemićke kuće bile su i razbacane po gradu, dalje od centra, što ovisi o osobnim sklonostima samog vlasnika.⁵⁷

Uz sjeverni rub osorske glavne ulice smješten je gradski *palazzetto* stare osorske plemićke obitelji Draža (sl. 12),⁵⁸ građen od pravilno klesanih kamenih kvada-

12. Kuća Draža u Osoru (foto: D. Krizmanić, izvor: Fototeka Konzervatorskog odjela u Rijeci)
Draž House at Osor

13. Kuća Draža, detalj (foto: D. Krizmanić, izvor: Fototeka Konzervatorskog odjela u Rijeci)
Draž House, detail

ra (k. č. 79 prve katastarske izmjere). Tragovi izvorne gotičke građevine čitljivi su u karakterističnu kamenom rasteretnom luku iznad južnoga uličnog portala.⁵⁹ U osi prizemnog portala, na katu, vidljivi su tragovi prezidavanja centralnog velika prozorskog otvora koji je vjerojatno osvijetljavao središnji salon. Iz renesansne faze očuvani su doprozornici prozora zapadnog pročelja ukrašeni ukkladama sa središnjim kružnim medaljonom u koji je upisan grb obitelji Draža. Kapiteli su ukrašeni u donjem dijelu ispunjenim niskim kanelirama. Profiliranu prozorsku klupčicu nose konzole u obliku voluta, s prednje strane ukrašene palmetom i motivom krljušti (sl. 13). Opisani elementi ponavljaju se na mnogim građevinama u Osoru, no kao sekundarno uzidani fragmenti. Na nižim stambenim građevinama koje okružuju *palazzetto* Draža ugrađeni su fragmenti lučnih završetaka otvora ukrašeni nizom niskih kanelira i

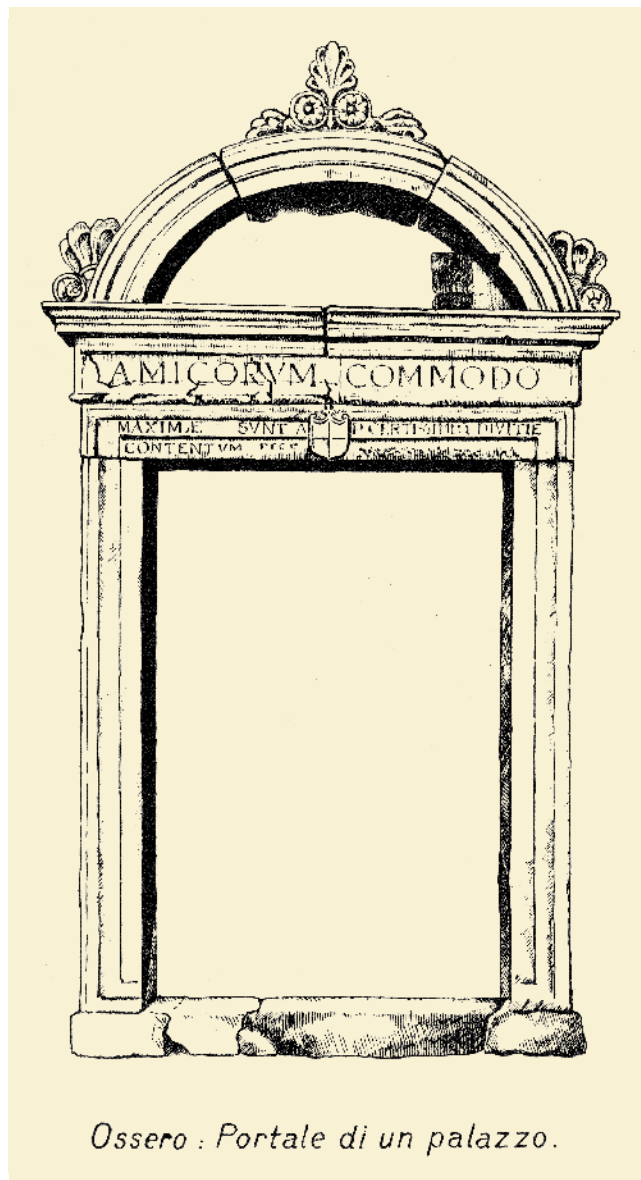
ovulusa, što upućuje na značajne renesansne pregradnje srednjovjekovnih kuća. Dijelovi kuća građeni su također od pravilnije klesana kamena pa je vjerojatno riječ o graditeljskom sklopu.

Zapadno od kuće Draža smještena je trokatnica baroknih obilježja, s lođom na dvorišnom pročelju (k. č. 84). Na nadvratniku uličnog portala uklesan je grb obitelji Draža i inicijali I. D. s godinom 1530. (MDXXX). U donjem dijelu nadvratnika teče latinski natpis: (custo)DISTI D(omi)NE OBSERVANTES VANITATES SVPERVACVAE. Obitelj Draža (Drasa ili Draxa) bila je jedna od najmoćnijih vlastelinskih obitelji grada Osora, koja se od kraja 15. stoljeća spominje i u gradu Cresu, gdje također podižu kuću na glavnoj prometnici srednjovjekovne jezgre.⁶⁰ U Osoru je na nekoliko mjesta očuvan grb obitelji, uglavnom na građevinama smještenim uz glavnu gradsku ulicu, a u neposrednoj blizini opisanog *palazzetta*, što ukazuje na pripadnost većeg broja građevina toj patricijskoj obitelji. Najznamenitiji je bio Kolano Draža, zapovjednik creske galije u bitci kod Lepanta, a uz obitelj je vezana i izgradnja franjevačkog samostana u Nerezinama na otoku Lošinj⁶¹ te kule u polju iznad Nerezina.⁶²

Ostale plemićke obitelji Osora bile su Daschia, Grabbia, Contixelli, Crivelli, Pansa, Sbara i Schia.⁶³ Spomenutim formiranjem bimunicipalne kneževine u 15. stoljeću dolazi do značajnijeg miješanja plemstva i boravka patricija u obama gradovima. Članovi obitelji Bochina iz Cresa dolaze u Osor te imaju posjede na južnom dijelu otoka Cresa,⁶⁴ a u Osor dolaze i ogranci najutjecajnije creske obitelji Petris.⁶⁵ Ostaci arhitekture koji su mogli pripadati tim obiteljima doista su skromni.

Samo je kuću obitelji Petris još 1995. godine identificirao Branko Fučić, a recentno opisao i valorizirao Marijan Bradanović.⁶⁶ Oba autora opisuju renesansni dvorišni portal *in situ* (sl. 14) s latinskim natpisom *AMICORVM COMMODO / MAXIMAE SVNT CERTISSIMEQ(ue) DIVITIE / CONTENTVM ESSE...* (Dostupno prijateljima...), prema Branku Fučiću, humanistička posveta patricijske kuće Petris udobnosti prijatelja,⁶⁷ sadržajno srodan i onomu iz Hektorovićeve Tvrdlja na Hvaru (... *AD SVVM ET AMICOR VSVM CONSTRVXIT...* – sebi i prijateljima na upotrebu),⁶⁸ koji upućuje na važan aspekt ladanjskog života u vili; druženje vlasnika s prijateljima.⁶⁹ Sa zapadne i sjeverne strane kuće prostiru se dvorište i vrt. Dvorište je od ulice ograđeno visokim ogradnim zidom, građeni od pravilno klesana kamena. Građevina je smještena uz ulicu za koju se pretpostavlja da približno slijedi trasu jednog od antičkih dekumana, posebno u zapadnom dijelu prostiranja, dok je u središnjem dijelu deformirana te nije u potpunosti paralelna s opisanim južnim dekumanom.

Susjedna građevina, smještena istočno od kuće Petris, sudeći prema grbovima, pripadala je osorskim plemićkim obiteljima Schia ili Sbara. Građevina ima tlocrt u obliku slova L, s preoblikovanim sjevernim krakom. Prozorski otvor južnoga, uličnog pročelja ima kanelirane doprozornike. Fragmentarno je očuvano i tjeme lučnog završetka ukrašeno niskim kanelirama i ovulusima.⁷⁰ U tjemenu luka je grb u obliku štita s trima dijagonalnim gredama i rozetom u gornjem dijelu. Prozorska klupčica nije očuvana, već samo dvije volutne konzole ukrašene rozetama i palmetama te listom akanta na prednjem licu. Uz zapadno je pročelje položeno dvorište s vanjskim stu-

14. Nacrt dvorišnog portala kuće Petris u Osoru (izvor: NICOLÒ LEMESSI /bilj. 45/, vol. V, 109)

Drawing of the courtyard-facing portal in the Petris House at Osor

15. Kuća Schia ili Sbara u Osoru, detalj (foto: D. Krizmanić, izvor: Fototeka Konzervatorskog odjela u Rijeci)

Schia or Sbara House at Osor, detail

bištem. Dvorište je prema ulici ograđeno visokim zidom s portalom na čijem je nadvrtniku istovjetan patricijski grb upisan u kružni medaljon pod kojim je uklesana 1545. godina. Uz grb su uklesani inicijali G. S. Istočno pročelje nema profilirane renesansne otvore, već samo zazidan malen pravokutan prozorski otvor koji uokviruje kameni okvir skošenih stijenki. Prema sjeveru je položen velik vrt ograđen zidom.

Opisani ulični niz prema istoku završava ogradnim zidom velike zelene površine. Zid je građen od pravilno

klesana kamena s vidljivim preinakama zatvaranja otvora nekadašnje građevine koja je već u prvom katastru iz 1821. označena kao ruševina (k. č. 50). Pravi tlocrt i imponantni tlocrtni gabariti sugeriraju da je riječ o nekom značajnijem zdanju. Tragovi izgradnje vidljivi su u zidanoj strukturi ogradnog zida te fragmentarno očuvanim zidovima koji danas ograđuju kultivirane površine unutar čestice. U zidovima su mjestimice ugrađeni profilirani gotički i renesansni fragmenti.

Drugi cjelovitiji elementi arhitekture iz tog razdoblja u Osoru nisu očuvani ili su danas nerazpoznatljivi. Samo se opisane građevine po gabaritima, tehničarstvu gradnje ili pojedinim elementima arhitektonske plastike sačuvanim *in situ* mogu svrstati u razdoblje kraja 15. i prve polovice 16. stoljeća i definirati kao patricijske kuće nasljednika srednjovjekovne osorske vlastele ili doseljenog plemstva. Njihov je smještaj unutar gradskog tkiva dvojak. Kuća obitelji Draža, smještajem i odnosom prema okolnim skromnijim građevinama sugerira naslijeđen srednjovjekovni urbanistički koncept gradskih blokova guste izgradnje organiziranih oko jedne dominantne vlastelinske građevine. Ostale stoje izolirano, u odnosu naspram zelenih površina, što nam daje naslutiti svojevrsan ladanjski karakter Osora u tom razdoblju, posebno s obzirom na boravak članova istih plemićkih obitelji u obama gradovima, Cresu i Osoru. Ta je osobitost povezana i sa spomenutim procesom gubitka urbanih odlika naselja.

Genius loci renesansnog Osora i stanje očuvanosti

Grad svećenstva i aristokracije iz kojeg već u 16. stoljeću stižu vijesti o antičkim ostacima koji se pronalaze po gradu, primjerice iz 1553. godine kada mletački sindik Giovanni Battista Giustiniano izvještava Republiku da se u Osoru nalaze brojni spomenici s grčkim natpisima,⁷¹ u renesansnom je razdoblju imao sve bitne značajke nadozivanja na antičku tradiciju. Sudeći prema arheološkim nalazima, krajem 15. i tijekom 16. stoljeća grad je obilovao zelenim površinama pa Osor poprima specifične odlike. Značaj komunalnog središta i sjedišta biskupije odražava se na prostoru gradskog trga oblikovana u duhu renesansne reprezentativnosti, sukladno planskim preoblikovanjima gradova pod mletačkom upravom. Naslijeđe srednjovjekovnog urbanizma zadržava se uz glavnu gradsku ulicu i vidljivo je u zgusnutoj izgradnji oko zajedničkih dvorišta s dominantnim vlastelinskim građevinama. Osor, kao svojevrsan prostor ladanja creskog plemstva,⁷² prepoznaje se u rahloj izgradnji preostalih gradskih četvrti, velikim vrtovima i dvorištima, ali i samom duhu mjesta na ruševinama antičkog grada.

Dekadencija Osora i *mala aria* (loš zrak) najčešće su spominjane odlike naselja za razdoblje od 15. stoljeća nadalje. Ipak, još 1771. godine Alberto Fortis opisuje Osor kao jedini grad na otoku koji baštini naslijeđe plemenite prošlosti. Opisuje ga kao dobro smješten grad, promišljeno izgrađen, sa solidnom katedralom, ali ruševan, s više nenastanjenih građevina nego ljudi. („Osero, che Apsyrrium, Apsoros, Auxerum, Auxeros fu nominata, è, per quanto finora ò potuto trovare, la sola Città dell’Isola, che attualmente conservi memorie di nobile antichità. ... Ed è per certo lugubre, e dolorosa cosa il vedere, che una Città ben situata, e popolata altrevolte sia ridotta adesso rovinosa... in cui fu fabbricata con ottimo accorgimento. Questo cadavere di Città, dove v’anno forse più case disabitate, e rovinose che abitatori, ebbe titolo di Vescovato... La sua Cattedrale è solidamente fabbricata, ed à una facciata, che non è di affatto pessimo gusto; così è sufficientemente ben architettata, e magnifica la Torre delle campane...”)⁷³

Kraj 15. stoljeća na otoku Cresu obilježen je doseljavanjem graditelja i klesara formiranih na venecijanskim gradilištima, koji prema narudžbama istaknutih prelata grade značajna sakralna zdanja. Na otoku ostaju i formiraju radionice koje krajem 15. i početkom 16. stoljeća grade i gradske palače lokalnog plemstva. Giovanni da Bergamo 1485. godine zabilježen je kao stanovnik Osora,⁷⁴ dok je njegov suradnik s gradilišta Maura Codusija u Veneciji, Francesco Marangon, stanovnik Cresa.⁷⁵

Poticaj za izgradnju ili pregradnju palača osorskoga gradskog plemstva i onoga doseljenog, svakako su bila velika gradilišta katedrale i biskupskog dvora pa su se graditelji sigurno angažirali i na izgradnji stambene arhitekture. Arhitektonska plastika s biskupskog dvora i natpis s motom biskupa Marka Nigrisa ima nedvojen utjecaj na opremanje pročelja stambenih građevina u Osoru. O živoj graditeljskoj i kamenoklesarskoj djelatnosti još tijekom prve polovice 16. stoljeća svjedoče opisani renesansni portali plemićkih kuća s uklesanim godinama (1530. i 1545.).

Povrh opisanih elemenata još su brojni ulomci gotičke i renesansne arhitektonske plastike ugrađeni u kasnije skromnije građevine. Podjednako su zastupljene gotičke klupčice ukrašene dijamantnim nizom, lavlje glave, fragmenti okvira trilobnih otvora ukrašenih motivom izmjeničnih pravokutnika, kao i renesansni doprozornici s kanelirama ili ukladama s grbovima te lučni završeci prozora ukrašeni kanelirama ili zupcima, akantom ili ovulusima. Navedeni fragmenti ugrađeni su na jednak način kao i antički ili ranosrednjovjekovni ulomci te podjednako zastupljeni, svjedočeći na taj način o još jednom nestalu značajnu povijesnom sloju grada.

U razmatranom razdoblju tek započinje zanimljiv i složen proces preoblikovanja i prenamjene grada u ladanje. Taj proces nije pravilo u razdoblju razvoja gradova i održavanja komunalnih identiteta, već zapravo rijetkost čak i u usporedbi kako sa širim prostorom pod upravom Venecije tako i prostorom izvan granica tadašnje države. U gradovima venecijanske *Terraferme* plemstvo baštini ne samo vlastite privilegije već i povlastice gradske komune, koje ostaju duboko utkane u život grada čak i nakon stoljeća venecijanske dominacije. Snaga velikih gradova (Vicenza, Verona, Brescia) leži u odnosu grad-selo, u organizaciji izvangradskog prostora, velikoj gustoći naseljenosti te proizvodnji pa područje *Terraferme* postaje važna gospodarska regija unutar države. Sličan primjer je i Padova koja svoju snagu crpi iz Sveučilišta. Venecija dakle ne unosi veće promjene, već iskorištava potencijale i razvija ustaljenu praksu. Urbanitet je u to doba značajan, a privilegij urbanog centra dodjeljuje se i manjim mjestima na području *Terraferme* koja se nerijetko iz skromnih kaštela tijekom 15. stoljeća preoblikuju u mala upravna središta. Grad znači čast. U onodobnoj Italiji aristokratski status vezan je i uz status samog mjesta rođenja; jedno je bilo pripadati vladajućem sloju grada, a drugo eliti polururalnog centra bez tradicije. Tako lokalni patricijat nerijetko i istodobno s radovima na javnoj arhitekturi gradi, oblikuje i razvija grad. Ipak, neovisno o pravnom statusu i snazi aristokracije uglavnom prosperiraju oni centri koji imaju snažne gospodarske djelatnosti.⁷⁶ U usporedbi s dinamikom razvoja urbanih centara na području venecijanske uprave u tom razdoblju, čini se da su gubitak pomorskog i trgovačkog značaja, drastično smanjenje broja stanovnika te svojevršno odustajanje lokalnog plemstva od baštinjenja stoljetne tradicije urbaniteta najznačajniji čimbenici propadanja Osora u razdoblju nakon razornih događaja tijekom srednjeg vijeka i posljednjeg pokušaja veće arhitektonske i urbanističke obnove. Osorsko plemstvo ne slijedi program obnove. Prema dosadašnjim saznanjima, a kako je već navedeno, samo obitelj Draža financira izgradnju značajnijih zdanja u neposrednom okruženju grada (kula i samostan u Nerezinama). Preostalo plemstvo skrbi samo o svojim imanjima. Tako je prenamjena urbanog centra u ladanje zadala smjer kojim će, u stoljećima koja slijede, Osor nezaustavljivo gubiti naslijeđen povijesni oblik.

Ukinuće biskupije i propadanje plemstva obilježilo je 19. stoljeće kada Osor gubi sve centralne funkcije i poprima odlike ruralnog naselja.⁷⁷ Arhitektura je bila dodatno uništena savezničkim bombardiranjem u Drugome svjetskom ratu, kada je pogođena i katedrala. Depopulacija, koja je zahvatila otok u drugoj polovici 20. stoljeća, zadala je posljednji udarac Osoru koji danas ima sedamde-

setak stalnih stanovnika. Preostala stambena arhitektura pretvorena je u građevine za povremen boravak, dok su zelene površine u funkciji poljoprivrede i ispaše.

Kao jedan od nekad najznačajnijih gradova sjevernog Jadrana, Osor zaslužuje još brojna istraživanja te neophodnu analizu mogućnosti revitalizacije. Ovaj je tekst rezultat konzervatorskog rada na dokumentiranju povi-

jesne cjeline, potkrijepljen istraživanjima pisane građe. Izrađen je kao prilog cjelovitijem razmatranju konteksta i značaja pojedinih prostora i građevina nastalih tijekom zanemarena, ali za Osor još uvijek važna razdoblja kraja 15. i 16. stoljeća. Izlazeći iz užeg područja povijesti umjetnosti, može biti prilog razmatranju tada započeta procesa gubitka značaja koji je aktualan i danas.

Bilješke

- ¹ MILAN PELC, *Renesansa*, Zagreb, 2007., 26-51.
- ² O razvoju Cresa vidjeti: MILAN PRELOG, Cresa, građevni razvoj jednog malog, starog grada, *Radovi Odsjeka za povijest umjetnosti*, Zagreb, 1963., 3-11; LARIS BORIĆ, *Arhitektura i urbanizam grada Cresa od 1450. do 1610. godine*, magistarski rad, Zagreb, 2002.
- ³ MARIJAN BRADANOVIĆ, Prvi krčki renesansni klesari, u: *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske*, Zbornik Dana Cvita Fiskovića II, (ur. Predrag Marković, Jasenka Gudelj), Zagreb, 2008., 167-182, 168.
- ⁴ MILJENKO DOMIJAN, *Rab – grad umjetnosti*, Zagreb, 2001., 64.
- ⁵ O osorskoj katedrali vidjeti: SAMO ŠTEFANAC, O arhitekturi i kiparskim ukrasima osorske katedrale, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 26 (1986. -1987.), 263-286. Predrag Marković osorsku katedralu definira kao prvu i jedinu cjelovitu varijantu renesansne bazilike klasičnog tipa na istočnoj obali Jadrana; PREDRAG MARKOVIĆ, *Arhitektura renesanse u Hrvatskoj*, u: *Hrvatska renesansa (katalog izložbe)*, (ur. Miljenko Jurković, Alain Erlande-Brandenburg), Zagreb, 2004., 71-110, 98-99.
- ⁶ JASENKA GUDELJ, Zborna crkva sv. Marije Snježne u Cresu, u: *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske*, Zbornik Dana Cvita Fiskovića II, (ur. Predrag Marković, Jasenka Gudelj), Zagreb, 2008., 149-166, 156-157.
- ⁷ Andrija Mohorovičić navodi da je najstariji, autentični izraz *Apsyrtides* naziv za grad po kojem i otok dobiva ime, sukladno mediteranskom toponomastičkom pravilu. ANDRIJA MOHOROVIČIĆ, *Analiza razvoja urbanističke strukture naselja na otocima zapadnog Kvarnera*, *Ljetopis JAZU*, 61 (1956.), 461-493, 468. Nikola Crnković ističe da se povijesni naziv Osorski otok odnosi na ukupnost današnjeg cresko-lošinjskog otočnog prostora. NIKOLA CRNKOVIĆ, *Veli Lošinjska iskonska civiliziranost i arhivsko blago*, Rijeka, Državni arhiv u Rijeci, Posebna izdanja, 14, 2001., 17-20.
- ⁸ ANA DEANOVIĆ, *Mali vječni grad Osor*, Osor, 2005., 44-56, 66-67.
- ⁹ O propadanju Osora, promjenama u tehnici plovidbe i napuštanju tradicije pomorstva vidjeti: NIKOLA CRNKOVIĆ (bilj. 7), 11-17.
- ¹⁰ NIKOLA CRNKOVIĆ (bilj. 7), 18.
- ¹¹ IVAN BEUC, Osorska komuna u pravno-povijesnom svjetlu, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, Rijeka, Svezak I, 1953., 5-161, 5-6.
- ¹² GASPARE BONICELLI, *Storia dell'isola dei Lossini*, Trieste, 1848., 35-36, 41-42, 49 -53.
- ¹³ NIKOLA CRNKOVIĆ (bilj. 7), 17
- ¹⁴ IVAN BEUC (bilj. 11), 82. Josip Vlahović istaknuo je da knez ima sjedište u Cresu tek od 1500. godine; usp.: JOSIP VLAHOVIĆ, *Le comunità di Cherso e Ossero*, Rijeka, 1968., 15.
- ¹⁵ IVAN BEUC (bilj. 11), 94.
- ¹⁶ DANIELE FARLATI, *Illyricum sacrum t. V, Ecclesia Jadertina cum suffraganeis, et ecclesia Zagrebiensis*, Venecija, 1775., 206.
- ¹⁷ IVAN BEUC (bilj. 11), 82.
- ¹⁸ Vedute iz zbirke Hrvatskoga državnog arhiva Zagreb objavljene su u: ANA DEANOVIĆ (bilj. 8) i ENVER IMAMOVIĆ, *Povijesno arheološki vodič po Osoru*, Sarajevo, 1979. Građevina

- je bila smještena uz zapadna gradska vrata, danas vidljiva samo u obliku presloženih zidova i nasipa sa skromno očuvanom *scarpom* do visine od jednog metra.
- ¹⁹ Andrija Mohorovičić naveo je da je današnja gradska arterija, koja krivudavo slijedi približno jednak osnovni smjer stare antične transverzale, u stvarnosti tijekom srednjovjekovne izgradnje deformirani *decumanus*; vidjeti: ANDRIJA MOHOROVIČIĆ (bilj. 7), 471.
- ²⁰ ANA DEANOVIĆ (bilj. 8), 46
- ²¹ Arheološka zbirka Osor, Konzervatorski odjel u Rijeci, *Izvješće o zaštitnom arheološkom istraživanju u dijelu prizemlja loggie zgrade Arheološke zbirke Osor*, CM 503/2006. / A4750, Osor – Rijeka, 2006., rukopis.
- ²² ANA DEANOVIĆ (bilj. 8), 62.
- ²³ DANIELE FARLATI (bilj. 16), 200, 205.
- ²⁴ ANDRIJA MOHOROVIČIĆ (bilj. 7), 474.
- ²⁵ DANIELE FARLATI (bilj. 16), 205.
- ²⁶ MILAN PELC (bilj. 1), 26-27.
- ²⁷ IVAN BEUC (bilj. 11), 82.
- ²⁸ O creskim bedemima vidjeti: LARIS BORIĆ, Fortificiranje grada Cresa u 16. stoljeću, *Ars Adriatica*, 1 (2011.), 133-148; LUIGI TOMAZ, *Mura, torri, porte della Magnifica Comunità di Cherso*, Conselve, 2002.
- ²⁹ LUIGI TOMAZ (bilj. 28), 11.
- ³⁰ MILJENKO JURKOVIĆ, MORANA ČAUŠEVIĆ-BULLY, IVA MARIĆ, SEBASTIAN BULLY, Le monastère Saint-Pierre d'Osor (île de Cres): sixième campagne d'études archéologiques, *Hortus Artium Medievalium*, 18/2 (2012.), 459-476, 470-471. Jasminka Čus-Rukonić recentno je iznijela zaključak da je pokos uz vanjsko lice spoja poprečnog i sjevernog poteza bedema zapravo ugaona kula obrambenog sustava Osora; usp.: JASMINKA ČUS-RUKONIĆ, *Utvrdne cresko-lošinjskog otočja od pretpovijesti do današnjih dana (katalog izložbe)*, Lošinjski muzej, Mali Lošinj, 2013., 24. Podijeljena mišljenja upućuju na potrebu daljih istraživanja obrambenih struktura Osora, no spomenuti spojevi zidova nedvojbeno upućuju na slojevitost izgradnje poprečnog zida. O osorskim bedemima vidjeti i: MARTINA BLEČIĆ, TEA SUŠANJ, *Konzervatorski elaborat povijesnih gradskih bedema Osora*, A4773, Konzervatorski odjel u Rijeci, 2007., rukopis.
- ³¹ DANIELE FARLATI (bilj. 16), 202-203.
- ³² ALEKSANDRA FABER, Počeci urbanizacije na otocima sjevernog Jadrana – arheološka topografija Osora, *Arheološka istraživanja na otocima Cresu i Lošinju*, Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb, 1982., 61-78, 68.
- ³³ ALEKSANDRA FABER (bilj. 32), 74.
- ³⁴ MILAN PELC (bilj. 1), 85.
- ³⁵ O organizaciji gotičke palače vidjeti: ALAIN ERLANDE-BRANDENBURG, *Katedrala*, Zagreb, 1997., 261-279.
- ³⁶ Sjeverno i istočno krilo biskupske palače danas su u stambenoj funkciji, razdijeljeni u manje jedinice.
- ³⁷ LOVORKA ČORALIĆ, Iz povijesti Osorske biskupije: inventar biskupske palače iz 1742. godine, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 29 (1996.), 303-312.
- ³⁸ SAMO ŠTEFANAC (bilj. 5), 274.
- ³⁹ MILAN PELC (bilj. 1), 142-143.
- ⁴⁰ DANIELE FARLATI (bilj. 16), 214- 215.
- ⁴¹ VJEKOSLAV ŠTEFANIĆ, LEO KOŠUTA, Arhiv bivše Osorske biskupije, *Starine JAZU*, 43 (1951.), 289-332, 293.
- ⁴² ALAIN ERLANDE-BRANDENBURG (bilj. 35), 263-267, 274-278.
- ⁴³ Pročelja osorske katedrale, creske zborne crkve, gotičko pročelje crkve Sv. Izidora u Cresu ukrašena su ugaonim tročrtvrtinskim stupićima. Takvi stupići ukrašavaju i uglove patricijskih kuća u Cresu. Na kući Marcello-Petris u Cresu superponirani tročrtvrtinski stupići ukrašavaju ugao kojim građevina zatvara sjeverno lice *piazzette* Arsan. Na kućama koje definiraju creski srednjovjekovni trg Pjacetu, uglovi građevina također su ukrašeni tročrtvrtinskim stupićima, od kojih su dva smještena na uglovima renesansnih kuća obitelji Rodinis. Ugao sa stupićem patricijske kuće Draža u Cresu smješten je na glavnoj ulici srednjovjekovne jezgre grada. Usp.: LARIS BORIĆ (bilj. 2), 104; JASENKA GUDELJ, LARIS BORIĆ, Gotičko-renesansna kuća Marcello-Petris u Cresu, *Peristil*, 45 (2002.), 97-106.
- ⁴⁴ Kompleks ženskoga benediktinskog samostana Sv. Marije od Anđela detaljnije je istražio i o njemu izlagao Matko Matija Marušić na znanstvenom skupu *XIII. dani Cvita Fiskovića*, 2012.
- ⁴⁵ NICOLÒ LEMESSI, *Note storiche, geografiche e artistiche sull'isola di Cherso*, Roma, 1979., vol. V, 112.
- ⁴⁶ DANIELE FARLATI (bilj. 16), 205.
- ⁴⁷ ANA DEANOVIĆ (bilj. 8), 54, 67.
- ⁴⁸ NIKOLA CRNKOVIĆ (bilj. 7), 13.
- ⁴⁹ ENNIO CONCINA, Ampliar la città: spazio urbano, „res publica” e architettura, u: *Storia di Venezia, Dal Rinascimento al Barocco*, (ur. Gaetano Cozzi, Paolo Prodi), vol. VI, Roma, 1994., 253-273; ELENA SVALDUZ, Venice, 1557: Sabbadino's City Plan, u: *Architecture, Art and Identity in Venice and its Territories, 1450-1750*, (ur. Nebahat Avcioglu, Emma Jones), Farnham, 2013., 71-86.
- ⁵⁰ O planiranju i izgradnji utilitarnih javnih građevina na području od Istre preko Dalmacije i Albanije do grčkih otoka te upravljanju teritorijem *Stato da mare* vidjeti: DONATELLA CALABI, Città ed edilizia pubblica nel dominio veneziano da mare: modelli, significato civile, linguaggio architettonico, u: *D'une ville à l'autre. Structures matérielles et organisation de l'espace dans les villes européennes (XIIIe-XVIe siècle)*, *Actes du colloque de Rome*, École Française de Rome, Rome (1989.), 813-843.
- ⁵¹ NIKOLA CRNKOVIĆ (bilj. 7), 14-17.
- ⁵² Usp. općenito: ANA DEANOVIĆ (bilj. 8), ENVER IMAMOVIĆ (bilj. 18), MARTINA BLEČIĆ, Osor on Cres, u: *One Houndred Croatian Archeological Sites*, (ur. Aleksandar Durman), Zagreb, 2007., 200-201; MORANA ČAUŠEVIĆ-BULLY, JASMINKA ČUS-RUKONIĆ, La topographie archéologique d'Osor de l'antiquité au haut Moyen Âge, *Histria Antiqua*, 16 (2008.), 253-270.
- ⁵³ Sloj nasipa zabilježen je tijekom arheoloških istraživanja koja su provedena u vrtovima smještenim u središnjem dijelu naselja (k. č. 44 i k. č. 84 prvoga katastarskog plana).

- ⁵⁴ RANKO STARAC, *Izveštaj o rezultatima zaštitnih arheoloških istraživanja na dijelovima k.č. 44/2 i 44/3 u Osoru*, A4671, Konzervatorski odjel u Rijeci, 2005., rukopis; MATIJA MAKARUN, *Izveštaj sondažnih arheoloških istraživanja na lokaciji Osor 40 u naselju Osor na otoku Cresu*, A42781, Konzervatorski odjel u Rijeci, 2014., rukopis
- ⁵⁵ LARIS BORIĆ (bilj. 2), 21-22.
- ⁵⁶ Sve građevine, kao i svi građevinski elementi te arheološki nalazi evidentirani su u: TEA SUŠANJ, MARTINA BLEČIĆ, DOLORES ČIKIĆ, ANA PERŠEN, IVANA ŠARIĆ ŽIC, *Konzervatorski elaborat za povijesnu cjelinu gradskog naselja Osor*, A4709, Konzervatorski odjel u Rijeci, 2006., rukopis
- ⁵⁷ MARCO FOLIN, *Quartieri nobiliari in Italia fra tardo medioevo e prima età moderna*, u: *Marquer la ville: signes, traces, empreintes du pouvoir, XIIIe-XVIe siècle*, (ur. Patrick Boucheron, Jean-Philippe Genet, Paris), 2013., 83-108.
- ⁵⁸ Danas je građevina sjedište Osorskih glazbenih večeri.
- ⁵⁹ Takvi su rasteretni lukovi česti u Istri i Veneciji, usp.: MIRANDA FERRARI, ANNA ANTONIAZZO BOCCHINA, *Case gotico Veneziane in Istria*, Trieste, 1955., 23.
- ⁶⁰ O kući obitelji Draža u Cresu vidjeti: LARIS BORIĆ (bilj. 2), 150-152.
- ⁶¹ ENVER IMAMOVIĆ, *Nerezine na otoku Lošinju*, Sarajevo, 1979., 89.
- ⁶² DOLORES ČIKIĆ, TEA SUŠANJ, *Kula Kolana Draže u Nerezinskom polju*, *Konzervatorska studija*, A4787, Konzervatorski odjel u Rijeci, 2007., rukopis; MILAN PELC (bilj. 1), 40; JASMINKA ĆUS-RUKONIĆ (bilj. 30), 24.
- ⁶³ NICOLÒ LEMESSI (bilj. 45), vol. I, 109.
- ⁶⁴ Posjed Parhavac na južnom dijelu otoka Cresa, područje Punta Križa u vlasništvu je creske obitelji Bochina. Na posjedu je gotička kapela Sv. Antuna opata i stambeno-gospodarski kompleks s obrambenim karakteristikama. Grb obitelji, godina 1485. i inicijali A. B. uklesani su na kamenoj ploči ugrađenoj u podnožje oltara kapele. O lokalitetu vidjeti: IRENA DLAKA, *Sakralna baština Punte Križa*, u: *Punta Križa (katalog izložbe)*, (ur. Vana Gović), Mali Lošinj, 2011., 37-49, 41-42; JASMINKA ĆUS-RUKONIĆ, *Grbovi creskog ladanja (katalog izložbe)*, Cres, 2013., 34.
- ⁶⁵ JASMINKA ĆUS-RUKONIĆ, *Grbovi Lošinjskog otočja i južnog dijela otoka Cresa (katalog izložbe)*, Mali Lošinj, 2003., 10-11.
- ⁶⁶ MARIJAN BRADANOVIĆ, *Prilog poznavanju stambenog graditeljstva 15. i 16. stoljeća na sjevernom Jadranu*, *Peristil*, 56 (2013.), 71-80, 76.
- ⁶⁷ BRANKO FUČIĆ, *Apsyrtides*, Mali Lošinj, 1995., 114-115.
- ⁶⁸ RADOSLAV BUŽANČIĆ, *Virtus et Genius na ribnjaku Hektorovičeva Tvrđalja*, u: *Kultura ladanja, Zbornik Dana Cvita Fiskovića I*, (ur. Nada Grujić), Zagreb, 2006., 85-92, 87; JOŠKO BELAMARIĆ, *Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu, Kultura ladanja u renesansnoj Dalmaciji. Hektorovičev Tvrđalj*, Split, 2001., 437.
- ⁶⁹ MILAN PELC (bilj. 1), 149.
- ⁷⁰ Iznoseći kratak opis građevine, Marijan Bradanović daje mišljenje da je dvorišni portal *in situ*, a luk monofore sekundarno ugrađen. Ne spominje ostale elemente otvora, doprozornike i konzole prozorske klupčice. Luk pripisuje radionici Franje Marangonića, usp.: MARIJAN BRADANOVIĆ (bilj. 66), 76-77.
- ⁷¹ IVAN BEUC (bilj. 11), 8.
- ⁷² Budući da je Osor upravljao južnim dijelom otoka Cresa, cresko je plemstvo moglo upravljati velikim posjedima na jugu otoka samo iz Osora. Tako je creska obitelj Bochina vlasnik posjeda Parhavac, obitelj Petris posjeda Lusare, a obitelj Moise posjeda Murtovnik. NICOLÒ LEMESSI (bilj. 45), vol. V, 393-418; IRENA DLAKA (bilj. 64), 40.
- ⁷³ ALBERTO FORTIS, *Saggio d'osservazioni sopra l'isola di Cherso ed Osero*, Venezia, 1771., 35-38.
- ⁷⁴ GIANNA DUDA MARINELLI, *Il Quattrocento a Cherso: considerazioni sul Duomo, Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, 34 (1986.), 50-75.
- ⁷⁵ Francesco Marangon prepoznat je kao graditelj i klesar portala creske zborne crkve, palače Marcello-Petris u Cresu te brojnih drugih creskih gradskih palača. Nastanjuje se u Cresu gdje formira radionicu koja poslije prenosi renesansne motive i na susjedni otok Krk. O radionici Francesca Marangona vidjeti: JASENKA GUDELJ (bilj. 6), 149-166; MARIJAN BRADANOVIĆ (bilj. 3), 167-182; LARIS BORIĆ (bilj. 2); JASENKA GUDELJ, LARIS BORIĆ (bilj. 43), 97- 106.
- ⁷⁶ O dinamici razvoja gradova na području Italije i venecijanske *Terraferme* vidjeti: MARCO FOLIN, *Il principe architetto e la „quasi-città“: spunti per un'indagine comparativa sulle strategie urbane nei piccoli stati italiani del Rinascimento*, u: *Lambizione di essere città. Piccoli, grandi centri nell'Italia rinascimentale*, (ur. Elena Svalduz), Venezia, 2004., 45-96; ANNA BELLAVITIS, „Quasi-città” e le terre murate in area Veneta: un bilancio per l'età moderna u: *Lambizione di essere città. Piccoli, grandi centri nell'Italia rinascimentale*, (ur. Elena Svalduz), Venezia, 2004., 97-120; GIAN MARIA VARANINI, *La Terraferma veneta del Quattrocento e le tendenze recenti della storiografia*, *Ateneo Veneto*, 2011., 13-63.
- ⁷⁷ Dogradnje svojstvene ruralnoj arhitekturi vidljive su tek na novijim katastarskim planovima, dok ih na planu iz 1821. godine još nema.

Summary

The Urban Layout of Osor after 1450

The renovation of Adriatic towns under Venetian rule included all major urban settlements on the islands in the Quarnero Gulf. The size of Osor, the Roman centre of the Cres-Lošinj group of islands, radically decreased during this period. The scholarship holds that the town of Cres started to grow in the second half of the fifteenth century while Osor fell into disrepair. Apart from the new Renaissance Cathedral, other late Gothic and Renaissance buildings in Osor have never been thoroughly studied, partly because their state of preservation is modest and partly because of the deep-seated opinion that the fifteenth century was only an epilogue to Osor's great past. As a consequence, no basic analysis of local architecture has ever been done and the urban layout of historic Osor is not very well known.

The causes of Osor's demise, on the other hand, are well known. The population was decimated by illness and the town itself was destroyed by wars in the fourteenth century. Furthermore, maritime navigation changed from coastal to that accustomed to the open sea and Osor lost the strategic importance it held when it came to sailing along the Adriatic. The relocation of the local Count to Cres, frequently underlined as one of the key moments in the history of Osor's decline and dated to 1450, does not seem to be as fateful as the reduced number of its inhabitants and the loss of naval and trading significance. The relocation created a dual government of sorts and a bimunicipal county was established. The historical importance of Osor as a traditional seat of power was paramount to Venice and the town maintained the prestige it had acquired during the Roman period as a town which controlled a large territory.

In the mid-fifteenth century Osor was a building site: architectural structures were maintained, repaired and built anew. In the fourteenth century, a Gothic church of St Gaudentius was constructed on the main street and in the first half of the fifteenth century the Town Hall was built on the site of the ancient Roman *curia*. Until now, it was held that the reason for the construction of the new cathedral was the bisection of Osor which occurred in the mid-fifteenth century when the new fortification walls – with a reduced catchment area – were erected and so excluded the old cathedral from the perimeter. How-

ever, the decision to reduce the circumference of the new walls was made only in the last quarter of the fifteenth century, that is, after the foundations for the new cathedral had been laid. This means that the plans drawn up in the second half of the fifteenth century covered a larger area than previously thought and that they were done during the pontificate of Bishop Antun Palčić who was originally from Pag and who witnessed first-hand the building of the new town of Pag.

A decree of 1581 records the construction of the town walls at Cres and Osor. The new fortification walls of Cres were being built throughout the sixteenth century and so it is likely that the transversal wall at Osor was constructed at the same time as the new walls at Cres, during the sixteenth century. The building of the new wall was not an ambitious feat of fortification construction but a simple encircling of the remodelled town centre. The new wall was just a consequence of urban reorganization and its direction was determined by the pre-existing defence buildings which were utilised and incorporated in the new addition.

In the late fifteenth century, the main town square was fully developed and surrounded by the most important public and religious buildings. The Town Hall stood on the south-east corner and the new cathedral was built on the square's south side. The Episcopal Palace extended along the entire west flank of the square. The Palace's long and narrow east wing, facing the square, connected the two main wings of the complex. Despite its modest role as nothing more than a link, the east front was the widest part of the Palace and closed the square's west side, respecting the new, small-scale urban layout of Osor. The north-east corner of the complex is decorated with an engaged colonette topped by a leaf capital. Its counterpart can be found on a building at the opposite side of the square, which was subsequently heavily rebuilt. These corresponding engaged colonettes indicate that the architects wanted to create a meaningful urban space. The north side of the square no longer exists in its original shape. In the mid-fifteenth century, this area was occupied by religious buildings traces of which can be seen in the present-day modest houses. These traces are mostly elements of Gothic decoration and so it can be concluded that this side of the square featured Gothic structures.

The analysis of the architecture on the main square demonstrates that there were consecutive building phases and that the Cathedral was the last building to be built. There was no unifying stylistic concept; the buildings on the square were either Gothic or Renaissance. This does not reduce the importance of this feat of public building because the Episcopal Palace and Osor Cathedral were built at the same time, by the same master builders, for the same patron, the difference being that the former in the Gothic and the latter in the Renaissance style. This, in my opinion, means that the value of the main square at Osor should not be assessed through stylistic unity but by considering the harmonious spatial relationships between its structures, the attention given to their design, their role as public buildings and the balance achieved by adapting the newly built structures to the pre-existing ones. It is well known that the late fifteenth century was the time when traditional Gothic decoration was used alongside new Renaissance forms and so the stylistic inconsistency apparent in Osor's main square was done in the spirit of time. The remodelling of the town centre lasted for the whole century and the town was also well maintained in the period that followed. Archival records tell us that a grain store was built in the late fifteenth century but nothing is known about its location or appearance.

Despite the efforts and large-scale building campaigns of public and religious architecture, the migration of able-bodied people looking for work continued and Osor was gradually transformed into an occasional dwelling place of the nobility and the clergy – a town of the Church and aristocracy. Today, Osor is a town with low-density architecture. The legacy of medieval town building can be seen only in the row of houses that face the main street. They are huddled together and arranged around communal courtyards, which is a characteristic of local medieval town planning on the island of Cres. The most prominent residential building is the *palazzetto* of the Draža family, an old noble family of Osor. The location of the Draža house and its spatial relationship with the surrounding, more modest houses, implies that it embo-

died the medieval concept of densely built town blocks dominated by a single aristocratic building.

Other aristocratic houses at Osor are more isolated and surrounded by green spaces. These large green areas were once occupied by Roman and medieval houses and *insulae*. Following the late middle ages, the decaying architectural structures were not repaired but used to create gardens: their perimeter walls were neatly re-arranged and became the dividing walls between different gardens while the spaces they contained were filled with a layer of soil, as archaeological test pits have shown. Apart from large gardens and courtyards, the residential character of Osor as an aristocratic resort is attested by the Latin inscriptions on the building façades but also by the written records about noble families which possessed estates in both Cres and Osor during the period that followed the formation of the bimunicipal county in the fifteenth century.

All these events created a set of specific characteristics in Osor during the late fifteenth and the sixteenth century. Its importance as the seat of a commune and a bishop was reflected in the main town square which was planned in the spirit of the Renaissance and according to the redesign of towns under the Venetian rule. The medieval legacy is still evident in the buildings on the main street which are densely huddled around communal courtyards and which centre around dominant aristocratic houses. In contrast to them, large gardens and the aforementioned historic circumstances indicate that Osor was a residential resort of the local nobility.

From the fifteenth century onward, the most frequently recorded features of Osor were its decay and *malaria* (bad air). Nevertheless, as late as 1771, Alberto Fortis described it as the only town on the island of Cres to have kept the legacy of its noble past. In addition to the aforementioned Gothic and Renaissance elements of architectural decoration, many more were rebuilt into later houses. They are as frequent as the Roman and early medieval *spolia* and were reused in the same manner. Their existence witnesses that Osor had had another important historic phase in its long life.